

Saaremaal vändati mönuga

Kui jääd rattaretkel peesitama Veere pangale, pilk uppumas Tagalahe sinitaevasse, ei jõua sa ialgi õigeks ajaks Mustjala kirikusse Põhjala saarte häälte kontserdile. Retke ajakava tihedus ja kiirus paneb ratturi proovile, eriti siis, kui ta tahaks igas kaunis paigas kauem ringi uidata. Aga eks see ongi ju retke idee: näidata Eestimaa kauneid kohti, kuhu hiljem oskab igaüks omal käel tagasitee leida korraldajate abita.

Helen Arusoo
Heiko Kruusi fotod

Salmel

saime teada, et muistsete meremeeste hambad olid väga heas korras – suhkrut nad ei tundnud. Šokolaadikomm, mis ühel ratturil oli põske pistetud, käis selle jutu peale suus ringi, kui aga muinaskalmete uurija ja arheoloog Jüri Peets mainis, et need tervete hammastega meremehed olid 7. sajandil Saaremaad väisanud tõenäoliselt vägivaldsete mõtetega, et siinsetelt inimestelt jõuga makse koguda, siis ununesid nende hambad ja kaunid relvakäepidemed ning tähelepanu või-

tis meremeeste meresõidu motiiv. Miks nad siia tulid? Tegu näis olevat vägevate „katuseraha” nõudjatega. Maksukogujal pidi tollal olema räketi jõud, et maks välja nõuda, sestap tuldi kohale paaditäre sõjameestega. Aga saarlaste jõud käis võõrastest üle, nõnda tapsid kohalikud külla saabunud meremehed sootuks maha.

Et tapetud vaenlased aga kombekohaselt ja rikkalike andidega maha maeti, väärrib 14 sajandit hiljem imetlust.

Salmes saime ka teada, et sõna „salm” tähendab tegelikult väina ja seda, et omal ajal eraldas Salme jõgi Sõrve sääre omaette saareks. Siinne salm oli ka oluline maamärk muistisel rauavedajate teel.

I matkapäeva I kohajutu juures selgus, et Saaremaa 7. sajandist pärit muinaskalmed asuvad Salme põhikoolist (pildil paistab stendi tagant) vaid 10 meetri kaugusel. Tõeline kool arheoloogiahuvilistele! Kaevamised jätkuvad ka sel suvel.

Kohajutt

Saaremaa robitorust ja Viidumäe looduskaitsealast
Tõnu Talvi,
17.30, 18.00, 18.30

Viidumäel

räägiti meile, et Saaremaa oli ligi 9000 aastat tagasi hoopis S-tähe kujuline väikesaar ning Viidumäe esimene paik, mis Saaremaast välja paistis. See oli ajal, mil Läänemere asemel lainetas siinmail Antsülusjärvi ja Taanimaa juures olevast maakitsusest polnud vesi veel ookeanini teed murdnud. Viidumäe kui Saaremaa kõige kõrgem koht paistis tollal kenasti veest välja. Praegu on Viidumäe tuntud Lääne-Saaremaa kõrgustiku osana. Kui aga Antsülusjärvi ookeanini endale teed murdis, alanes veetase lühikese aja poolsada meetrit. Vana rannaastangut ja mandrijää servamoodustist võisid rohelised retkelised oma nahal tunda, kui reedese matkapäeva viimastel kilomeetritel järsk laskumine Viidumäel endisesse merepõhja võttis tuule kõrvus tuhisema.

Viidumäe looduskaitseala keskuse maja ees ei saanud ratturid silmi erakordselt liigirikastelt „lillepeenardelt”. Kraaviäärsed erivärvilised lõosilmad, igihaljad, ülased, anemoonid ning priimulad, nii kodumaised kui võõrad rõõmustasid südant, puutüvedel üllatas kõrgete oksteni väänduv igihaljas hariilik luuderohi.

Suuriku pangalt algas maaliline teekond kadakate ning siluri ajastu kiviklibu vahelt Veere panga imekaunite vaadete suunas.

Arheoloog Jüri Peetsi pea kohal hoidsid vabatahtlikud ratturid vapralt vihmavarju mitu tundi.

Esimese matkapäeva katsumused vihmast ja tuules jäävad paljudele meelde kui seniste rattaretkede ajaloo kõige karmimad.

Vihm ja külm

metsavahelistel teedel ehtis poripriptsimetega nii rattad, riided kui külmunud sõrmedki ning pani unistama kuumast teetassist laagrilõkke ääres. Siiski osa päralejõudnute mure aina kasvas, kui kuivade riiete varu laagrisse jõudes olematuks oli kuivanud ning matka katkestama sundis. Kuressaare poole olid sunnitud sõitma mõnedki taksotäied inimesi. Ent enamus jäi paigale. Lootma head ilma, mis järgmisel päeval tuligi.

Vihm uuristas augud ka paljudesse korraldajate plaanidesse, Roheliselgi ja suure lava kava pressiti kokku Loona mõisasaali nõnda, et inimesed üksteise kõrval, akna ääres püsti seistes

pidid kuulama tuugenite (tuulegeneraatorite) teemaarutelu, kus vaidlesid tuuleärimees Martin Kruus, Virtsu tuulepargi elanik Tiiu Märk ja TTÜ energeetikaõppejõud Jaan Järvi. Kuumaks läinud vestlus plahvatas tuliseid küsimusi tuuleärimehe krae vahele ning õhtujuhi Märt Treieri suu läbi sai kõigile arusaadavaks ka tuulegeneraatorite peaprobleem – ettearvamatu energiavoog, mille tasakaalustamiseks peavad põlevkivikatlad töötama igaks juhuks ka siis, kui tuul elektrit toodab. Õhku jäi küsimus, kust siis tuleb kokkuhoid? Samuti muretseti vähesteadmiste pärast infraheli pikaajalise mõju osas inimesele.

Mõisasaalis

põlesid kesköö vaikuses küünlad Kristiina Ehini ja Silver Sepa luule ja laulu valgustamiseks. Ehini luuletus „Tallinn, mu kallim” kõlas Saaremaa kivide ja kadakate vahel vähem nukralt kui pealinna seinte vahel ning Silver Sepa rattamuusika tõi tooliderea süvenenud nägudele muiged. Kodaratel klõbistamine mõjus nagu veetalune muusika, puhkas närvi ja autorilt tuli ka soovitus rattamuusikat kõigil proovida: võtta esiratas ratta küljest lahti, panna pöörlema (võimalikult heale puupõrandale, et võnked kanduks kaugele) ja hakata (pulgaga) tõmbama vastu kodaraid, rütmiliselt. Sünnib rattamuusika, üllatav ja lihtne.

Lümanda lubjaahju

kütnud meestelt saime teada, et ligi 50 ruumi kulub puid (ca 5–6 majapidamise aastavaru) ühe ahjutäre lubjakivi põletamiseks, et sealt 30 000 kilo lupja välja

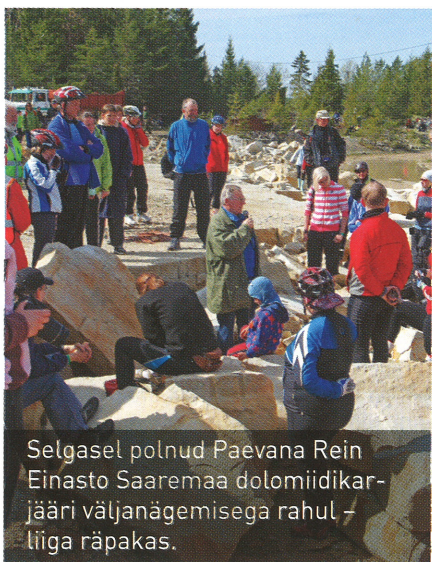
Lubjaahju korstna otsa mahtus oma 20 ratturit oma sokke kuuatama, sinne foto on tehtud aga enne matka.

Sobiv kodu on pisikese auguga pesakastike näiteks must-kärbsenäpile või rasvatihasele. Kast käib kenasti traadiga ümber puu, hea panna, hea ära võtta. Ideaalis peaks kaste korra aastas puhastama, et sisu ohtlikult kõrgele ei tõuseks.

Suuriku pangalt leiti hulgi siluri-aegseid kivistisi tasku pistmiseks: kihtpoorseid ja iidse mereliilia varrelülisid.

Selgasel polnud Paevana Rein Einasto Saaremaa dolomiidikarjääri väljanägemisega rahul – liiga räpakas.

Muhu silla poolt ja vastu teemal väidelnud linnumees Aivar Leito (vasakult), Agne Peeterloo Saaremaa maavalitsusest, ettevõtja Kaupo Vipp ning arutelu juhtinud Villu Vatsfeld jõudsid üksmeelsele tõdemusele, et silla vastu on enamik saarlasi, poolt väga väikene osa. Ainuke, kes silda tahab väga ehitada, on mandril paiknev maanteeamet.

küpsetada. Köetakse kolm päeva, poole päevaga üks aastavaru. Lubjaahi on ju suur ja temperatuur peab tõusma üle 100 kraadi, et paekivist lubi kätte saada. Hiiglasliku küdeva lubjaahju otsa võis aga ronida. Sinna mahub kasvõi 20 inimest ära.

Külma ilma tõttu laotati lubjaahju kuumale kestale sokke kuivama, kasvõi kümneks minutiks, et saada sooja ja natuke kuivemaks.

Hanede rände

kõrghetk on just lehekuu keskel. Haneonu Aivar Leito teadis rääkida, et nädalavahetusel loendatud 150 000 valgepõsk-laglet olid teel külmemate alade poole. Meie retkelisedki nägid tuhandeid

laglesid – kes aga viitsis pead kaagutamise peale kuklasse ajada ja taevasse vahutada, see nägi reeglina mitut haneparve korraga.

Suuriku pangal

selgitas Paevana, et Saaremaa paekivi tekkis ajal, mil tulevane Eestit kandeveeris, mil tulevane Eestit kandeveeris, mil tulevane Eestit kandeveeris. Hulpisime siis kusagil Hindustani poolsaare juures, kui Suuriku panga kivistised olid alles elus. Siinsed kihtpoorsed ning ahelkorallid, sarvkorallid ja meriliiliad rändavad aga kivilinenud peastki edasi – ratturite seljakotti ja sealt edasi Eestimaa eri nurkadesse.

Saime Paevanalt ka teada, mis vahe on dolomiidistumata ja dolomiidistunud kivimil – teisel juhul asendub lubjakivi dolomiitsete materjalidega magneesiumirikas vees ning kivistised kaovad justkui lahustudes.

Selgase dolomiidikarjääris

nägime karjääri paelahmakatel, kui ilusad muustrid on mõnel paekivil. Nii ei suutnud juba päev hiljem ratturid Angla tuulikute poest Selgase kirikivimistest uhmitest ja toutsikutest näppe eemal hoida. Kuidas tekkis see ilus kivi ja muster? Kivi tekkis mudast, mis settis laguunsetes madalaveelistes tingimustes, kus roomasid ringi ussid, järele jäi ussikäikudest tekkinud muster. Sest

Angla tuulikuid ajaloolisel tuulikutepäeval on järele viis: neli vanemat tüüpi pukktuulikut ning üks uuemat tüüpi hollandi tuulik, millel katuse asemel on paadikujuline pöörtev peaos. 19. sajandi lõpul loeti Saaremaal muide kokku 837 tuulikut.

Kaali tundub väike, aga järv on üsna suur: pisike „tikutoos“ vee peal on tegelikult ujuv lava Ivo Linna ja Antti Kammistega.

dolokivis polegi praktiliselt kivistisi, on need ussikäigud.

Paevana jutustas, et Siluri aegkonnas olid planeedil Maa mäed madalad ja ookeanid kõrged – laguunseteks tingimusteks sobivaid kohti leitud palju. Praegusel ajastul on mäed kõrged ja ookeanid sügavad – sellistes tingimustes ei sünni kivi nagu Saaremaa dolomiit.

Muhu silla arutelul

Panga panga laagris oleks keskkonnaprogrammi nael ehk Saaremaa püsiühenduse arutelu peaaegu läbi kukkunud, sest Paevana retk Panga panga kivimite jalamile viis laagri huvilistest poollühjaks ja väitlejaid tagasi oodates tuli vestlus tunni võrra edasi lükata.

Väitlusel selgus, et Saaremaa on üks paremini toimivaid maakondi Eestis: siin on kõige stabiilsem rahvaarv Eestimaal ning siin on kõige väiksem tööpuudus. Milleks lõhkuda midagi, mis niigi hästi toimib? Sillaehitus oleks aga suur olude lõhkuja ja ümberpaigutaja. Saaremaa suhtelise turvalisuse muutuse muid sotsiaalseid prognoose pole keegi teinud. Läbi on viidud üksnes majanduslikud ning keskkonnamõjude uuringud.

► Suurepärase jutustaja Bruno Pao

Et sild ka kasumit tooks, peaks taanlaste uuringu kohaselt aastaks 2030 maakonnas elama ligi 5 korda rohkem saarlasi (turiste ju ometi keegi niipalju ei taha?). Sillaületajaid oleks tarvis niipalju rohkem. Ehk nagu õhtujuht Villu Vatsfeld küsis: kas oleme iibe kiireks tõstmiseks valmis?

Angla tuulikute juures

küsimise, miks kaks kõva kivi ei jahvata head jahu? Saaremaa kauaaegne giid Bruno Pao teadis loomulikult selgitada: kui veskis kaks samast liigist graniidikiivi üksteise vastu käivad, hakkab kivi-puru lendama. Üks veskikiivi peab olema pehme, teine kõva. Veskiõõne teadik teadis valida õiged „jahvekivid“: tugevaks valiti punasest graniidist, pehmeks heledast graniidist kivi.

Kaalis

saime käes hoida taevakivi. Meteoroloog Reet Tiirmaa lauakesele asetatud tükike raudmeteoriiiti tundus pihku võttes üllatavalt raske ja külm – tõeline kosmoskivi. See oli küll pärit Leedust, mitte Kaalist, sest meie raudmeteoriidist on leitud üksnes pisikesi tükikesi (suurim 34grammine) ehk siis Kaali meteoriidist praktiliselt midagi muud järele ei jäänud kui augud maas, aga neid on selle eest mitu.

Retk hakkab lõppema, seda on näha rajameister Peep Veedla, turvaülem Marko Kangusti ja hädaabi-kõigeabi Tiina Troškini näost.

Rattarüütliks löödi Tiinu Tärnov tema 19. retkel, ikka tubli osavõtu eest.

Lisaks Kaali järvele võib üsna hõlpsasti leida lähikonnast ka mõne teise kraatri. Kui natuke metsa sisse jalutada, näeb kindlasti vähemalt ühte rohtunud servadega kausikujulist augukest. Kokku on kraatreid leitud üheksa.

Järjekorras 22. Roheliste Rattaretkel lõpetas traditsiooniline Rattarüütliks löömise tseremoonia ja lõppkontsert, kus Ivo Linna ja Antti Kammiste otse järveveel pontoonidel esinedes laulsid retke lõpulooks „Laula mu laulu, helisev hääl“, mis kauni kingitusena kõigile teistele mõnusatele hetkedele lisandus.

Kohtumiseni Mulgimaal 2012!